IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 21 Issue 02 May 2026

«SIYOSATNOMA» ASARIDA DIN VA DAVLAT BOSHQARUVI MASALALARINING O‘ZARO BOG‘LIQLIGI

Omonova Madinabonu O‘tkir qizi

Nizomiy nomidagi O‘zbekiston miliy pedagogika universiteti

Tarix yo‘nalishi 3-bosqich talabasi

https://doi.org/10.5281/zenodo.20111819

Annotatsiya: Ushbu maqolada XI asrning mashhur davlat arbobi Nizomulmulkning «Siyosatnoma» asarida aks etgan diniy-siyosiy qarashlar tahlil qilinadi. Muallif podshoh hokimiyatining ilohiy asosi, shariat va davlat qonunlari uyg‘unligi hamda o‘sha davrdagi bid’at firqalari, xususan, ismoiliylarga qarshi mafkuraviy kurash masalalarini yoritib beradi. Shuningdek, Nizomiya madrasalarining sunniy islomni mustahkamlashdagi o‘rni haqida xulosalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Nizomulmulk, Siyosatnoma, Saljuqiylar, shariat, adolat, ismoiliylik, Nizomiya madrasalari, sunniy islom, davlat boshqaruvi.

Аннотация: В данной статье анализируются религиозно-политические взгляды известного государственного деятеля XI века Низамульмулька, отраженные в его труде «Сиясатнама». Автор освещает вопросы божественной основы власти правителя, гармонии шариата и государственных законов, а также идеологической борьбы с еретическими течениями того времени, в частности с исмаилитами. Также представлены выводы о роли медресе «Низамия» в укреплении суннитского ислама.

Ключевые слова: Низамульмульк, Сиясатнама, Сельджукиды, шариат, справедливость, исмаилизм, медресе Низамия, суннитский ислам, государственное управление.

Abstract: This article analyzes the religious and political views of the famous 11th-century statesman Nizam al-Mulk, as reflected in his work "Siyasatnama." The author highlights the divine basis of the ruler's power, the harmony of Sharia and state laws, and the ideological struggle against heretical sects of that time, particularly the Ismailis. Conclusions regarding the role of "Nizamiya" madrasas in strengthening Sunni Islam are also presented.

Keywords: Nizam al-Mulk, Siyasatnama, Seljuks, Sharia, justice, Ismailism, Nizamiya madrasas, Sunni Islam, state governance.

O'rta asr Sharq madaniyati va siyosiy tafakkuri tarixida Nizomulmulkning «Siyosatnoma» asari alohida o'rin egallaydi. Bu asarni o'rganar ekanman, undagi diniy masalalarning qanchalik chuqur va puxta ishlanganiga hayratlandim. Asar faqat davlat boshqaruviga oid qo'llanma emas — u bir vaqtning o'zida islom dinining davlat hayotidagi o'rni haqidagi keng qamrovli o'ylarga ham joy bergan.

Nizomulmulk — to'liq ismi Abu Ali al-Hasan ibn Ali ibn Ishoq at-Tusiy — 1017-yilda Xurosonning Tus shahri yaqinidagi Radkon qishlog'ida dunyoga kelgan. U Saljuqiylar sulolasining ikkita sultoni — Alp Arslon va Malikshoh xizmatida taxminan 30 yil davlat vaziri sifatida xizmat qilgan.[1] 1091-yilda fors tilida yozilgan «Siyosatnoma» yoki «Siyar ul-muluk» asari esa uning siyosiy, ijtimoiy va diniy qarashlari to'plami hisoblanadi.

[1]Nizomulmulk. Siyosatnoma (Siyar ul-muluk). – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2008. – B. 3.

Uning qalamiga mansub dunyoga mashhur asar “Siyosatnoma” bo‘lib, «Siyosatnoma»ning eng muhim diniy g'oyalaridan biri — bu podshohlik hokimiyatini Alloh tomonidan berilgan ilohiy vakolat sifatida talqin qilishdir. Asarning birinchi faslida Nizomulmulk yozadiki, har bir davrda Alloh odamlar ichidan birini tanlaydi, unga fazl-u karomat ato etadi va yer yuzidagi tartibni u orqali o'rnatadi.[2] Bu qarash o'sha davr islom siyosiy tafakkurida keng tarqalgan "zillulloh fil-arz" — ya'ni podshoh Allohning yer yuzidagi soyasi degan tushunchaga to'g'ri keladi.

Mening nazarimda, Nizomulmulk bu g'oyani tasodifan ishlatmagan. U Saljuqiy hukmdorlarining hokimiyatini diniy nuqtai nazardan qonuniylashtirishga harakat qilgan. Chunki o'sha davrda ko'plab siyosiy raqiblar va g'ayridiniy oqimlar markaziy hokimiyatni zaiflashtirmoqda edi. Podshohni Allohning vakili sifatida ko'rsatish orqali muallif unga bo'ysunishni diniy majburiyat darajasiga ko'tardi.

Nizomulmulk uchun shariat va davlat qonunlari bir-biriga zid kuchlar emas, balki bir-birini to'ldiradigan tizimlardir. Asarning uchinchi faslida u adolat masalasiga to'xtalib, podshoh haftada ikki marta xalqni qabul qilishi, mazlumlarning shikoyatini tinglashi va ularni shariat asosida hal qilishi lozimligini ta'kidlaydi.[3] Bu degani, Nizomulmulk davlat boshqaruvida shariatni majburiy asos sifatida ko'rgan.

Asarda yozilganidek: «Davlat ahvoli shunday ekan, davlatu donish va ezgu rasmu odat yorug' sham'ga o'xshaydi. Va odamlar shu yorug'likda yo'llarini topib, qorong‘ulikdan chiqadilar.» Bu ibora, menimcha, Nizomulmulkning din va davlatni ajratib bo'lmaydigan yaxlit bir tizim sifatida ko'rganining eng yorqin dalilidir. Shariat bu tizimda faqat ibodatga oid qoidalar majmuasi emas — u ijtimoiy tartibni, adolatni va hokimiyat munosabatlarini belgilovchi keng qonun asosi hisoblanadi.

«Siyosatnoma»ning eng qiziqarli diniy bo'limlaridan biri — bid'at firqalari va ismoiliya mazhabiga bag'ishlangan fasllarda namoyon bo'ladi. Asarning o'n to'rtinchi va keyingi fasllarida Nizomulmulk ismoiliylar haqida batafsil so'z yuritadi hamda ularni davlatga eng katta xavf deb hisoblaydi.[4] Bu holat tasodifiy emas, chunki o'sha davrda Hasan Sabboh boshchiligidagi ismoiliylar Saljuqiy davlati ichida yashirin tashkilot — Qoramitlar tariqatini tuzib, hatto Nizomulmulkning o'ziga suiqasd uyushtirgan edi.

Muallif ismoiliylarning ta'limotini diniy jihatdan xavfli deb baholaydi va sulton bu firqaga qarshi qattiq choralar ko'rishi lozimligini uqtiradi. Shu o'rinda men shuni ta'kidlamoqchiman: Nizomulmulk diniy masalalarni sof aqidaviy bahs sifatida emas, balki siyosiy barqarorlik nuqtai nazaridan ko'rib chiqqan. Ya'ni uning uchun sunniy islom nafaqat to'g'ri dindorlik belgisi, balki davlatning birligini saqlovchi mafkuraviy qurol ham bo'lgan.

Nizomulmulkning diniy masalalarga bo'lgan munosabati faqat nazariy qolmagan — u buni amaliy siyosatga ham tatbiq etgan. 1067-yilda Bag'dodda qurdirilgan «Nizomiya» madrasasi — sunniy hanafiy ta'limotini tarqatish maqsadida tashkil etilgan ilmiy markazga aylandi.[5] Keyinchalik Nishopur, Balx, Hirot, Isfahon va boshqa shaharlarda ham shunday

[2]Nizomulmulk. Siyosatnoma (Siyar ul-muluk). – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2008. – B. 14–15.

[3]Nizomulmulk. Siyosatnoma (Siyar ul-muluk). – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2008. – B. 47.

[4]Nizomulmulk. Siyosatnoma (Siyar ul-muluk). – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2008. – B. 89.

[5]Kamolov D. Nizomulmulkning "Siyosatnoma yoki siyar ul-muluk" asarida davlat boshqaruvi va yetakchilikka doir axloqiy qarashlari // Etika va estetikaning dolzarb masalalari. Davriy to'plam. – №5. – Toshkent, 2021. – B. 2.

madrasalar ochildi. Bu tarmoqli madrasa tizimi orqali Nizomulmulk sunniy islomni mamlakat bo'ylab kuchaytirish va bid'at oqimlarni susaytirish siyosatini olib bordi.

Asarda ilm-fan va diniy ta'limga bo'lgan e'tibor ham alohida ko'zga tashlanadi. Nizomulmulk ilm ahliga hurmat ko'rsatish, ulamolarni saroyda izzatlash, ularning g'amini yeyish podshohning burchi ekanligini qayta-qayta ta'kidlaydi. Bu o'rinda muallif uchun ulamolar — faqat masjid imomlari emas, balki davlatni ruhiy jihatdan asrab turadigan ustunlar hisoblangan.

Shunday qilib, «Siyosatnoma»ni o'rganish jarayonida shuni angladimki, Nizomulmulk uchun din va siyosat ikki alohida soha emas, balki bir-biriga mahkam bog'liq yaxlit tizim bo'lgan. Podshoh Allohning yerdagi vakili sifatida talqin qilinishi, shariatning davlat qonunlaridan ustun turishi, sunniy islomni kuchaytirish va bid'at firqalarga qarshi kurash — bularning barchasi asarda izchil va mantiqiy tarzda bayon etilgan.[6] Menimcha, asarning bu jihati bugungi kun uchun ham o'rganishga loyiq. Albatta, o'rta asr siyosiy tafakkuri zamonaviy demokratiya tamoyillaridan farq qiladi. Lekin Nizomulmulk ko'targan masalalar — hokimiyat va axloq, davlat va din, adolat va qonun munosabatlari — bu savollar hech qachon o'z dolzarbligini yo'qotmaydi. Aynan shu sababli «Siyosatnoma» to'qqiz asrdan oshib ham tadqiqotchilar diqqatini o'ziga tortib kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nizomulmulk. Siyosatnoma (Siyar ul-muluk). – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2008. – 192 b.

2. Kamolov D. Nizomulmulkning "Siyosatnoma yoki siyar ul-muluk" asarida davlat boshqaruvi va yetakchilikka doir axloqiy qarashlari // Etika va estetikaning dolzarb masalalari. Davriy to'plam. – №5. – Toshkent, 2021.

3. Rahmatova J. Nizom ul-Mulkning «Siyosatnoma» asari bo'yicha jamiyat boshqaruviga oid g'oyalar tahlili // Interpretation and researches. – 2025. – №7(53).

4. Nizomulmulk. Vikipediya. – https://uz.wikipedia.org/wiki/Nizomulmulk (murojaat sanasi: 09.05.2026).

[6]Nizomulmulk. Siyosatnoma (Siyar ul-muluk). – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2008. – B. 112–113.